

УДК 82.01/.09

МАСТАЦКІ ПЕРАКЛАД ЯК ІНСТРУМЕНТ ПАШЫРЭННЯ КАМУНІКАТЫЎнай ФУНКЦЫі БЕЛАРУСКАй МОВЫ

Н.І. Кузьмянкова

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт

Мінск, Рэспубліка Беларусь, nadezdaklorr@gmail.com

Артыкул прысвечаны ролі перакладу замежнай літаратуры на беларускую мову. Даказваецца, што пераклад раскрывае твор праз нацыянальны культурны код, папулярызуе беларускую мову і адпавядае павышэнню цікавасці да яе ў грамадстве, а мастацкі пераклад сусветнай класікі і новых твораў – неабходны інструмент актуалізацыі і пашырэння камунікатыўных меж беларускай мовы.

Ключавыя словы: мастацкі пераклад; беларуская мова; кнігавыданне; культурны код.

У сітуацыі білінгвізму і полікультурнасці Беларусь у перыяд XX-XXI стстс., апынулася на скрыжаванні дзвюх моўных і культурных палюсоў: заходнееўрапейскай і ўсходнеславянскай. Глеба для перакладной беларускамоўнай літаратуры стала здавацца непрыдатнай. Напрыканцы XX і пачатку XXI стагоддзя ў грамадстве стала распаўсюджвацца меркаванне, што камунікатыўная, інфармацыйна-азнамяляльная функцыя мастацкага перакладу на беларускую мову літаратурных твораў з неблізкароднасных моў (такіх як англійская, французская, нямецкая) страціла сваю актуальнасць: беларускі чытач, які гістарычна валодае рускай і беларускай мовамі, здольны знаёміцца з літаратурнымі здабыткамі далёкіх краін праз пераклады на рускую мову. Гэты тэзіс знаходзіць пацверджанне ў вялікай колькасці высокакасных рускіх перакладаў класічных твораў і знакавых навінак. Паўстае пытанне рэлевантнасці, актуальнасці далейшага развіцця беларускага перакладу ў XXI ст. Бо чытач-білінгв, як слухна заўважаў беларускі крытык, літаратуразнаўца і перакладчык В. П. Рагойша, «... свабодна валодае рускай мовай. Калі ўзяць у цэлым, то па-руску ён чытае нават больш, чым па-беларуску. Рускую кнігу, арыгінальную і перакладную, ён атрымлівае адначасова з жыхаром Масквы і Навасібірска, Ленінграда і Свярдлоўска» (тут і далей пераклад з рускай мовы наш – Н. К.) [5, с. 409]. Такі высокі ўзровень валодання беларускім чытачом рускай мовай ставіць перад інстытуцыяй перакладу на беларускую мову дыс-

курсёнае пытанне: ці варта перакладаць замежныя творы, класічныя і нова-напісаныя, калі доступ да іх хутчэйшы і прасцейшы у рускім варыянце?

Эканамічны аспект пытання мэтазгоднасці развіцця беларускай перакладчыцкай традыцыі будзе разгледжаны ніжэй (эканамічнай выгады, павышэння культурна-грамадскага статусу беларускамоўнай перакладной літаратуры, перспектывы ўзмацнення культурна-моўных узаемасувязей шляхам кніжнага імпарту-экспарту і інш.) разгледзім наработкі і перспектывы развіцця беларускамоўнага перакладу. Неабходнай бачыцца падтрымка цікавасці маладога пакалення да беларускамоўнай літаратуры, яго прагі да ўзнаўлення на роднай мове здабыткаў класічных эпох і азнаямлення з новымі, а значыць, да папулярызацыі беларускай мовы і актуалізацыі, пашырэння яе камунікатыўна-інфармацыйнай функцыі: «...асабліва актуальна на сённяшні дзень папулярызацыя чытання сярод дзяцей і падлеткаў з далучэннем іх да кніжнай культуры. Дзеці павінны шмат чытаць рознапланавай і якаснай літаратуры. А для гэтага ў краіне створаны ўсе ўмовы, каб навучэнская моладзь магла дакрануцца да кнігі, класічнай літаратурнай спадчыны» – Іван Саверчанка [7]. Культурна-моўнае развіццё беларусаў ўнутры краіны непарыўна звязана з патрэбнасцю паглыбіць паняцце мастацкага перакладу з неблізкароднасных моў з гісторыяй нацыянальных літаратур, з суаднесенасцю лепшых беларускіх і міжнародных здабыткаў духоўнай культуры. Бо літаратурна-мастацкі пераклад – гэта «літаратурны твор, што з’яўляецца семантычна-стылістычным адпаведнікам ідэйна-вобразнай структуры якога-небудзь іншамоўнага твора (арыгінала)» [6, с. 239]. Пераклад на беларускую твораў, напісаных на заходнееўрапейскіх мовах, дазволіць узбагаціць і саму мову, і культуру, і раскрыць па-новаму знакавыя літаратурныя творы праз нацыянальны культурны код для беларускага чытача-білінгва.

Пераклад на беларускую мову як азін з відаў ажыццяўлення яе камунікатыўнай функцыі з’явіўся на глебе нацыянальна-культурнага ўздыму 20-30 гг. XX ст., калі такія класікі, як, напрыклад, Янка Купала, узялі на сябе ролю не толькі творцы, але і правадыра беларускага чытача да лепшых помнікаў замежнай літаратуры. Сёння ў Беларусі налічваецца вялікая колькасць перакладаў з блізкароднасных моў (украінскай, рускай, польскай), крыху менш – пераклады з рамана-германскіх. Цікавасць да здабыцця новых з апошнім часам расце, пра што сведчаць афіцыйныя паведамленні на сайце міністэрства інфармацыі РБ: доля перакладных кніг у 2025 г. склала 5,9% (у 2024 г. – 5,2%) па колькасці назваў і 5,8% (у 2024 г. – 5,1%) супольна-гадавога тыражу кніг. Ёй спрыяе з’яўленне інтэрнэт-рэсурсаў (анлайн-слоўнікі, даведнікі, інтэрнэт-рэсурсы для перакладчыкаў, як, напрыклад, інтэрнэт-часопіс «Прайдзісвет») для ажыццяўлення больш якаснага перакладу, адкрыццё на філалагічных факультэтах дзяржаўных універсітэтах курсаў, спекурсав, прысвечаных пытанню і праблемам перакладазнаўства. Аднак, у супрацьлегласць ад савецкага перыяду, вырас попыт і на пераклад твораў з неблізкароднасных моў. На гэта паўплываў адкрыты доступ да разнастайных літаратурных крыніц у сетцы інтэрнэт, пашырэнне цікавасці грамадства да аматарскага перакладу і, што немалаважна, пашырэнне дзейнасці самвыдату, які стаў магчымы як на паперы, так і ў анлайн-варыянце.

Цікавасць да перакладу з неблізкароднасных моў праявілася ў той жа час, што і да перакладу з блізкароднасных і была прадыхтавана тымі ж мэтамі і задачамі: «Намагаючыся зрабіць нашу паэзію не толькі мовай, але і духам і складам твораў шчыра беларускай, мы зрабілі б цяжкую памылку, калі б кінулі тую вывучку, што

нам давала светава (найчасцей еўрапейская) паэзія» [1, с. 349]. Максім Багдановіч стаў першым нараўне з Вацлавам Ластоўскім, хто звяртаўся да еўрапейскіх літаратурных першакрыніц і адзначаў іх культурную каштоўнасць для станаўлення ўласна беларускай літаратуры. Паэт добра валодаў акрамя славянскіх моў старажытнагрэчаскай, лацінскай і нямецкай. З французскай перакладаў Поля Верна з дапамогай падрадкоўніка. Менш гучны, але не менш значны ўнёсак на гэтай глебе зрабіў В. Ластоўскі. Яго, як гісторыка, цікавілі розныя шляхі развіцця нацыянальнай літаратуры. Блізкі беларусам лёс ірландцаў акрэсліў і пэўную цікавасць да іх літаратуры. Так з'явіліся пераклады шэрагу твораў: стараірландская легенда «Старапалох», апавяданне «Вучыцель», зборнік «Ірландскія народныя казкі» С. Макмануса [4, с. 12].

На сучасным этапе развіцця нацыянальнай літаратуры пераклад з пераважна рамана-германскіх моў сустраэўся ў Беларусі з культурна-моўным дыскурсам. З аднаго боку, паўстае пытанне непасрэднай актуальнасці, пра што ўзгадвалася раней. З другога, не выклікае сумневу, што пытанне выбару твораў для перакладу застаецца незакрытым і малаверагодна, што калі-небудзь будзе вырашана канчаткова. Яно аперыруе двума тэзісамі. Першы: пры ўліку высокага ўзроўню валодання большай часткі беларусаў рускай мовай і пры дасяжнасці да шырокай базы ўжогатовай і высока ацэненай перакладной літаратуры старых і новых часоў па-руску – ці варта сённяшнім перакладчыкам ствараць яе ж па-беларуску? Другі: ці будзе мэтазгодна засяродзіцца на перакладзе пераважна незнаёмых, малавядомых беларускаму чытачу твораў? Важна адзначыць, што абодва меркаванні шчыльна звязаны прагматычным матэрыяльным пытаннем. На сённяшні дзень крыніцы перакладных кніг па-беларуску абмяжоўваюцца некалькімі тыражамі з невялікай колькасцю асобнікаў у кожным. Выданнем такіх кніг займаецца невялікая колькасць дзяржаўных і яшчэ меншая – прыватных выдавецтваў. Гэта тлумачыцца значна ніжэйшым попытам па краіне адносна рускамоўных выданняў і высокім коштам продажу адзінкавага экзэмпляра перакладной кнігі.

Такім чынам, сучасны стан перакладчыцкай глебы наўрад ці можа быць названы асабліва выгадным з матэрыяльнага боку для перакладчыка, і менавіта таму вельмі важна ўказаць, пацвердзіць неабходнасць гэтай функцыі мовы з культурна-духоўнага боку.

У супрацьлегласць савецкаму перыяду, а менавіта пачатку ХХ ст., у насельніцтве Беларусі прэвалюе куды большае (ледзь не абсалютнае) колам адукаваных і высокаадукаваных чытачоў. Ужо не стаіць востра пытанне аб стварэнні беларускай літаратурнай спадчыны, а толькі аб яе ўзбагачэнні шляхам напісання і перакладу новых твораў. Тэхнічны прагрэс, прадстаўлены мажлівасцю хуткага пошуку і абмену інфармацыяй у сетцы інтэрнэт, спрошчаныя шляхі для культурнага абмену паміж людзьмі розных культурных і сацыяльных слаёў сродкам вандровак, экспедыцый, вучобе ў міжнародных ВУА і цэламу пласту бясплатных адукацыйных рэсурсаў (ад моўных курсаў да цэлых зборнікаў відэалекцый у адкрытым доступе) – усё гэта абумовіла павышэнне чытацкай цікавасці, падрыхтаванасці і дасведчанасці. А значыць, далейшае развіццё беларускай літаратуры, якое не можа натуральна працягвацца без вопыту замежнай, бачыцца шчыльна звязаным з імклівым ростам перакладчыцкай дзейнасці.

Павышэнне адукаванасці насельніцтва і высокая нацыянальная самасвядомасць беларускага чытача паўплывалі на тое, што азначаныя раней дыскурсіўныя тэзісы перакладчыцкай дзейнасці ў ХХІ ст. хаця і застануцца невырашанымі, суіснуюць і

ў значнай ступені пракладаюць шляхі і накірункі для яе рэалізацыі. Так, мы бачым неабходнасць далейшага збірання класікі, пераўзноўленай моўна-культурным кампанентам беларускай мовы. Без яе не змогуць нараджацца новыя беларускія арыгінальныя творы, бо, як справядліва зазначаў І. Чарота: «Зварот да іншанацыянальных узораў часцей за ўсё выклікаецца парушэннем традыцый сваіх, калі ўзнікае цяга змяніць існуючую нарматыўнасць» [8, с. 13]. У перыяд 2000-х гг. і пазней стаў усё часцей з'яўляцца пераклад як дарослай, так і дзіцячай літаратуры, дзе апошняя адыгрывае неакрэслена значную ролю ў выхаванні і адукацыі, моўна-культурным станаўленні зусім маладога пакалення беларускіх чытачоў. Ubачылі свет такія знакавыя творы сусветнай літаратуры, як «Хобіт» і цыкл кніг пра Сяродземелле Дж. Р. Р. Толкіна, цыкл «Хронікі Нарніі» К. С. Льюіса, «Святло, і паветра, і месца, і час» Ч. Букоўскі, цыкл кніг пра Гары Потара Дж. Роўлінг, «Жыў-быў Тыран» А. М. Машаду, «Скрозь люстэрка, і што ўбачыла там Аліса» Л. Кэрала, «Франкенштайн» М. Шэлі, «Легенда Соннай лагчыны» В. Ірвінга, «На заходнем фронце без перамен» Э. М. Рэмарка. Роля перакладу ў гістарычным аспекце застаецца той жа – садзейнічаць міжкультурнай камунікацыі, пашырэнню ведаў, развіццю моў і аб'яднанню народаў.

Кнігавыданне ў Беларусі ў перыяд 2008-2025 гг. выявіла дзве тэндэнцыі. З аднаго боку, агульны спад накладаў, а з другога – заўважны рост грамадскай цікавасці да беларускамоўнай кнігі. Апошняе ўключае ў сябе не толькі перакладную, але і арыгінальную літаратурную вытворчасць. Паводле звестак Нацыянальнай кніжнай палаты, на перыяд 2008-2010 гг. Прыходзіцца пік выдання перакладных твораў (~948 найм.), пасля чаго пачынаецца спад. Перыяд 2019-2021 гг. адзначаўся паніжэннем выхаду перакладной літаратуры ў цэлым, але пікам выдання беларускамоўных арыгінальных твораў, што сведчыць пра рост цікавасці беларускага чытача да літаратуры на нацыянальнай мове. Колькасць выдадзеных перакладных найменняў за азначаны перыяд, паводле звестак Нацыянальнай кніжнай палаты, складае ~1295. Перыяд 2023-2025 гг. яна складае ~670 найм [2]. Такім чынам, агульны наклад падае, але доля беларускай мовы трымаецца на ўзроўні ~12-13% ад усіх кніг, выдадзеных у перыяд 2023-2025 гг.

Без пласту перакладной класічнай літаратуры мы не бачым у поўнай ступені рэlevantным беларускім перакладчыкам знаёміць чытача з творамі новых еўрапейскіх аўтараў. Такая пазіцыя тлумачыцца тым, што ў чытача, а значыць, патэнцыяльнага пісьменніка, крытыка, перакладчыка, але ў першую чаргу – беларуса-білінгва, павінен быць роўны доступ да твораў літаратуры далёкага замежжа ў гістарычным парадку іх напісання. Гэта і толькі гэта дазволіць рэалізаваць чытачу патэнцыял новага прачытання пераўзноўленага беларускім нацыянальна-моўным кампанентам твора, правесці паралелі не толькі з тэкстам арыгінала, пратэкстам, але і рускім варыянтам перакладу, мэтатэкстам.

Такім чынам, заўважым, што нельга абмінаць увагаю павышэнне культурна-грамадскага статусу беларускамоўнай перакладной літаратуры, камунікацыйнай і інфармацыйнай функцыі перакладу, павышэнне статусу нацыянальнай мовы ў грамадстве. Хоць, паводле звестак Нацыянальнай кніжнай палаты, агульная колькасць перакладных выданняў скарацілася з 416 у 2020 г. да 257 у 2024 г., істотна пашырылася моўная геаграфія: у 2022 г. пераклады ажыццяўляліся з больш чым 30 моў свету, уключаючы кітайскую, японскую і арабскую. Гэта пацвярджае, што беларуская мова жыве і працягвае развіццё ў глабальным культурным кантэксце. Чым вышэй попыт на такую літаратуру, тым шчыльнейшыя культурна-моўныя

узаемасувязі Беларусі з еўрапейскімі і ўсходнімі краінамі шляхам кніжнага імпар-ту-экспарту. Эканамічны фактар адыгрывае значную ролю: павышэнне асобнікаў ў тыражах, іх паўторныя выданні паніжаюць кошт адзінкавых экзэмпляраў, а значыць, перакладныя кнігі становяцца ў перспектыве аднолькава даступнымі пакупнікам, як і іх рускія версіі. Гэта ў сваю чаргу адкрывае плённую глебу для здаровай перакладчыцкай канкурэнцыі. Самі творы ў будучыні закладуць сабой фунда-мент 1) для ўзбагачэння літаратурнага досведу і далейшага яго прымянення па-каленнем маладых крытыкаў, пісьменнікаў і перакладчыкаў, 2) для даследчыцкіх і навуковых работ літаратуразнаўчага, лінгвістычнага характару ў ВНУ, 3) для ажыццяўлення камунікатыўнай, інфармацыйнай, культуратворчай і эстэтычнай функцый мастацкага перакладу.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. Багдановіч, М. Выбраныя творы / М. Багдановіч ; уклад. С. Забродскай, Э. Золавай [і інш.] ; уступ. словы Н. Гілевіча, А. Бяляцкага. – Мінск : Беларускі кнігазбор, 1996. – 494 с.
2. Друк Беларусі за 9 месяцаў 2022 года [Электронны рэсурс], – // Нацыянальная кніжная палата Беларусі. – 2022. – Рэжым доступу: <https://natbookcat.org.by>. – Дата досту-пу: 11.05.2026.
3. Ластоўскі, В. Што трэба ведаць кожнаму беларусу / В. Ластоўскі. – 3-е выд., пашыр. / Я. Найдзюк. – Мінск : Т-ва беларус. Мовы імя Фр. Скарыны, 1991. – 30 с.
4. Мальдзіс, А. Уступнае слова / А. Мальдзіс // Беларусіка = Albaruthenica. – Мінск : Беларускі кнігазбор, 2000. – Кн. 14. – С. 3–13.
5. Рагойша, В. П. Выступленне на пленуме «Інтернацыянальныя сувязі беларускай савецкай літаратуры» // Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і ис-кусства. – Ф. 78. – Оп. 1. – Д. 409.
6. Рагойша, В. П. Тэорыя літаратуры ў тэрмінах / В. Рагойша. – Мінск : Беларус. эн-цыкл., 2001. – 384 с.
7. Саверчанка, І. Выступленне на прэс-канферэнцыі «Мова і кніга ў сучасным бела-рускім грамадстве», 20 лютага 2022 г. [Электронны рэсурс] // Радыё Культура. – Рэжым доступу: <https://radiokultura.by/ru/node/4357>. – Дата доступу: 09.05.2026.
8. Чарота, І. Мастацкі пераклад на беларускую мову (Асновы тэорыі і практычныя рэкамендацыі) : вучэб. дап. па курсе «Тэорыя і практыка перакладу» / І. Чарота. – Мінск : БДУ, 1997. – 46 с.

LITERARY TRANSLATION AS A TOOL FOR EXPANDING THE COMMUNICATIVE FUNCTION OF THE BELARUSIAN LANGUAGE

N. I. Kuzmiankova

Belarusian State University

Minsk, Belarus, nadezdaklorr@gmail.com

The article is devoted to the role of translating foreign literature into Belarusian. It is argued that translation reveals a work through the national cultural code, popularizes the Belarusian language and meets the growing public interest in it, while literary translation of world classics and new works is a necessary tool for actualizing and expanding the communicative boundaries of the Belarusian language.

Keywords: literary translation; Belarusian language; book publishing; cultural code.